

Дубравка Стајић

**Жарко Јовановић: НЕОСТВАРЕНИ РАТНИ ЦИЉЕВИ
ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА, КОЛАБОРАЦИЈА У СРБИЈИ
1941-1945.**

Београд, 2001. Стр. 386+348.

Питање колаборације у Другом светском рату решено је већ одавно у већини земаља Европе: непосредно после рата судским путем – изрицањем пресуда лицима оптуженим за сарадњу са окупатором. У дужем периоду после рата, кроз историографска истраживања, која са дистанце могу да омогуће минуциознији прегледи и оцену догађаја и учесника, лишених потребе за одмаздом која се увек изроди у колективним сукобима. Ситуација у неким земљама у транзицији је сложенија зато што је Други светски рат на њиховом тлу био борба против нацизма али и грађански рат и револуција. Сагледавање тих догађаја и њихова оцена искључиво идеолошким критеријумима победника, враћају се као бумеранг кроз поплаву медијски профитабилне литературе, која покушава да рехабилитује поражену страну.

Историчар Жарко Јовановић је у исто време објавио студије о неоствареним циљевима Драже Михаиловића и зборник грађе и докумената који осветљавају један од најтежих периода српске историје. Циљ четничког покрета био је очување државног уређења и друштва Краљевине Југославије, уз пасивно чекање савезничке акције. Овај програм био је историјски превазиђен, што је у пракси довело до пораза четничког покрета и његовог вође као идеолога и војног команданта. Описи и набрајања поименичних жртава четничких злочина указују на одговорност за геноцид: убијање цивила, расељавања, уништавање читавих породица као симпатизера партизанског покрета, пљачки, паљења и других облика разарања сеоских насеља. Неодлучност у почетној фази рата довела је до опасних лутања у сарадњи са савезницима, одступања од ње, сарадње са Немцима и владом Милана Недића, коју је Дража Михаиловић 1941. осудио. Ако су партизани први започели устанак 7. јула 1941. и тим провоцирали одмазду немачког окупатора, одбијање сарадње са њима све до расплета рата када је било касно за нови споразум, отвара питање личних способности Драже Михаиловића као војног стратега. На-

меће се закључак о личности која по политичкој способности, стратешким проценама, угледу у војсци није била дорасла сложеним околностима рата на Балкану. Михаиловић није могао да се мери са Титом, који је успео да створи дисциплиновану војску, наоружану делимично од савезника, да сачува морал и војне и политичке циљеве војске, те да је претвори у народни покрет отпора. То исто желео је Дража Михаиловић, али није остварио: његове јединице биле су недисциплиноване, сејале су страх и мржњу, те су српском селу и сељаштву нанеле велико зло. Чињеница је да је Дража Михаиловић као један од најобразованијих официра у Краљевини Југославији, школован у Француској и са одговарајућим обавештајним знањем, радом и личним везама у британској служби, делује као отежавајућа околност с обзиром на методе обрачуна његових војника са цивилним становништвом и заробљеним партизанима. Клање као метод основне одмазде од стране усташа у НДХ и четника у Србији тражи одговоре у сфери социјалне патологије и антропологије, што далеко превазилази историографски осврт. Две обимне књиге Жарка Јовановића садрже довољно грађе која недвосмислено доказује злочине, а савременици могу да извуку поуку о штетности политичких подела у Србији.

Чињеница да се још увек објављује литература о периоду Другог светског рата, показује да друштво није разрешило на прави начин велике трауме прошлости, а њихово дуготрајно потискивање намеће се као проблем садашњем времену транзиције. Задатак историчара је да допринесе зрелијем суочавању друштва са неугодним периодима своје прошлости, што Жарко Јовановић исказује на следећи начин: „Појава нових извора, таложене историјских чињеница, сазревање идеја и идеологија, разграђивање и првазилажење ранијих схватања – све то доводи до универзалнијих категорија које онемогућавају злоупотребу историје у дневнополитичке сврхе. Дуг историчара, посебно млађе генерације, јесте да свестраним проучавањем примарних историјских извора допринесу кориговању једностраних оцена, уклањању неправди и враћање историје нашег новијег времена историји као „учитељици живота”, са свим последицама научне критике једног времена, уз валоризацију онога што је било позитивно и што је обогатило историју народа Србије” (стр. 9). Аутор указује на амбивалентност четничког покрета: патриотизам и издаја ослободилачке борбе, тежња за очувањем српског народа од биолошког уништења и масовни покољи, јунаштво и кукавичлук и друго. Одсуство јасне политичке концепције и плана развоја и деловања покрета коначно су довели до његовог пораза. Аутор је прегледао целокупну релевантну грађу: фонд Архива Војноисторијског института означен као „четничка архива“ са 75. 000 докумената. Војни део грађе је распоређен на Врховну команду, групе корпуса, бригада и одреда Југословенске војске у отаџбини. Извори цивилног карактера настали у политичким институцијама покрета обухватају различите меморандуме, пројекте, студије и прогласе о рату, националном програму и друштвеном и државном уређењу будуће државе. Немачка документација је поуздан извор, јер, како истиче Жарко Јовановић, „стварали

су је стручњаци, често историчари, при немачким штабовима, који су водили хронике јединица бележећи све значајније догађаје.“ Архива српске владе Милана Недића је извор првог реда, посебно документација војно-полицијских органа: петнаестодневни и месечни извештаји и елаборати о ситуацији на терену, разноврсна преписка о положају Србије у окупационом поретку. Архив емигрантске владе је значајан за изучавање односа покрета Драже Михаиловића и савезника, у првом реду записници са њених седница, меморандуми и прогласи, извештаји дипломатских мисија и друго. Из обиља грађе и литературе издвајамо: збирку грађе *Тито-Черчил: Стироžo тјајно*, у редакцији Душана Бибера; стенографске белешке *Суђење члановима йолићичкоџ и војноџ руководства организације Драже Михаиловића*. Значајније монографије су: др Јован Марјановић: *Дража Михаиловић између Бриџанаца и Немаца (I-II)*, Бранко Петрановић: *Револуција и контрареволуција у Јуџославији 1941-1945 (I-II)*, Веселин Ђуретић: *Савезници и јуџословенска рајна драма*; Бранко Латас, Милован Целебдић: *Четници и њихова улога у време народноослободилачкоџ рајна 1941-1945*, Бојан Димитријевић: *Венерал Дража Михаиловић и ваљевски равноџорци*, Коста Николић: *Истйорија Равноџорскоџ йокретиа (књ. 1-3)*. Југословенски емигранти објавили су бројна мемоарска дела, међу којима су: др Живко Топаловић: *Борба за будућност Јуџославије*, Ђока Слеччевић: *Јуџославија уочи и за време Друџоџ светйскоџ рајна*, Боривоје Карапанцић: *Грађански рајн у Србији (1941-1945)*. Ови извори се морају критички читати, јер је циљ неких од ових аутора да политички рехабилитују Михаиловића и његов покрет.

Основна намера групе официра на челу са Дражом Михаиловићем приликом доласка на Равну Гору маја 1941. године била је „да ствара оружане формације за борбу против окупатора када за то дође погодна време“. Претварање те идеје у нешто друго је резултат многих историјских чинилаца које Жарко Јовановић утврђује кроз бројне документе. Као и у студији *Ваљево йод окуйацијом 1941-1944*, аутор не инсистира на оценама и закључцима, већ анализира и наводи садржај докумената, тако да се сагледава противуречност идеје, стратегије и тактике четничког покрета. Већ 1941. године испољиле су се слабости у војној организацији и у раду командног кадра: „Многи команданти су се одлучивали на самосталне акције, без претходног одобрења Врховне команде. У то спада и самовољно, без консултације са било ким, склапање споразума са немачким командантима на терену, као и са усташама у Босни. Самовољне одлуке доносили су и приликом пресуђивања и ликвидације не само појединаца, него и читавих породица, па и српских. У томе су руководићу улогу имале злогласне пљачкашке групе које су чиниле права зверства. О томе је генерал Јеврем Поповић записао: да су српски домаћини страховали од тих група и опредељивали се за партизане, међу којима је ипак владао неки ред и да је то највећа трагедија четничког покрета“, (Неостварени циљеви, стр. 53). Дража Михаиловић је током 1941. имао дискретну радиовезу са британском обавештајном службом, али она није дозвољавала директне контакте њега и чланова Владе у емиграцији.

Већ у лето 1941. године извештан број грађанских политичара остварио је контакте са Дражом Михаиловићем, док је приступање др Живка Топаловића, председника Социјалистичке партије Србије, требало да допринесе уверењу јавности да радници и левица подржавају програм Драже Михаиловића. Значајне делове програма, посебно коначне верзије усвојене на Светосавском конгресу у селу Ба јануара 1941. године, писао је сам Топаловић, о чему сведоче и његови мемоари. Жарко Јовановић истиче: „Четнички покрет Драже Михаиловића се залагао за очување старог друштвеног, економског и политичког система под династијом Карађорђевића. Дража и његови саветници нису били у стању да схвате сложене политичке и међународне проблеме, нити су били на висини времена у којем су се доносиле пресудне одлуке за Југославију и Србију. Дражини саветници се нису снашли усложеној ситуацији подељене и окупиране земље. Блиски Дражин сарадник Звонко Вучковић писао је да је Драгиша Васић, напуштајући Врховну команду, изјавио да не може више да сарађује са људима који нису у стању да воде слепце, а камоли револуцију“.

Ипак је сазревао програм са елементима државног и економског уређења земље после завршетка рата, о чему Жарко Јовановић пише: „Брз развој партизанског покрета у земљи и у великој мери агресивна стратегија комунистичког покрета, који је имао југословенски карактер и заговарао оружани отпор далеко надмоћнијем окупатору, независно од жртава и терора, приморали су равнаторски штаб Драже Михаиловића да упоредо са формирањем војне организације развије живу политичку активност у настојању да створи политички покрет, као пандан партизанском покрету. Основне одреднице четничке идеологије о националном питању биле су: обухватање целог четничког подручја у Југославији на коме живе Срби; обезбеђење стратешких и саобраћајних линија и чворова на привредним подручјима који би омогућили економски, политички и културни живот за сва времена; јасно омеђене границе српске земље како се не би поновиле грешке из блиске прошлости (1918); етничко разграничење које би се извршило током рата уз пресељење живља (етничко чишћење), нарочито Хравата са српског и Срба са хрватског подручја, како се више никада не би поновио геноцид и злочини усташа над српским народом“ (стр. 61).

Овај шири извод добро показује супротности између идеје и њене реализације у пракси. Овде није крај супротностима унутар четничког покрета, јер како истиче аутор, „Дража је 1. јануара 1943. оценио да су све политичке личности заједно толико упропастиле морал у народу да се то не да опиштаи“. Идентичан став о политичарима имао је и Драгиша Васић који је писао да „треба побити све побити све политичаре“ (стр. 62). Београдски пододбор четничке војске заступао је идеју померања становништва (етничког чишћења) ради хомогенизације српског становништва: „У другом одељку програма предвиђене су припремне мере, да би се у данима слома окупатора могао казнити свако ко с њим срађује, да се српске земље омеђе и у њима остане само српски живаљ; да се посебно радикално предузме чишћење градова и да се они попуне свежим елементима; да се изради план чишћења или померања сеоског становништва ради обезбеђења хомогености српске државне заједнице; да се реши питање муслимана “као тежак проблем” у тој фази да

се унапред одреде јединице које ће спроводити програм по овом делу" (стр. 76).

Сукоби четника са партизанима највише су одговарали окупатору: „Интересима окупатора највише је одговарало да се Срби међусобно обрачунавају како би се сачувала “немачка крв”. То је диктирала ситуација у Србији у којој су после одласке немачких борбених формација на Источни фронт остале слабе војне и полицијске јединице. Контакти са оба четничка покрета (Драже Михаиловића и Косте Миловановића Пећанца), политизирање и тактизирање немачке стране, имали су за циљ да ангажовањем домаћих снага прошире и ојачају општи фронт за обрачун са партизанским покретом против окупатора" (стр. 102). У току 1942. и 1943. године четнички покрет прерастао је у јаке формације, уз присилну мобилизацију становништва. Дража Михаиловић је телеграмом од 8. септембра 1942. свим командантима издао наређења о формирању чета, батаљона и корпуса: „У многим нашим крајевима осећа се застој у активном раду. Многи легализовани делови прешли су у мирнодопски живот. Многи су заборавили да је рат, и да непријатеља има много и свуда. Наређујем да сви команданти бригада организују летеће јединице иако ће то бити за сваког наређено. Ове јединице не могу бити легалне. Њихово место је шума и планина“ (стр. 158). Укупно је до краја 1942. организовано 119 бригада, које су носиле називе територија на којима су се налазиле. Четнички програм садржао је мере социјалне сигурности, која није могућа без интервенције државе. Настојећи да коригују либерални капитализам предратне Југославије, штитећи село и сељака, четници предвиђају: „Сељак више неће бити роб своје земље... Цео живот у ослобођеној отаџбини изводиће се по једном израђеном плану за дуже време.. У њему ће највећа пажња бити посвећена изградњи села. Сељак ће заиста уживати плодове свога рада... У селу ће бити лекар, школа, соска млекара, кланица, станица и пољопривредне машине, ђубриво, силоси“ (стр. 179). Овај програм био је напреднији од програма грађанских странака. Заједно са идејом о федералном преуређењу Југославије и укидању бановина, био би прихватљив за широке слојеве у Србији, али је усвојен касно, када су одлуке АВНОЈ-а већ биле познате становништву.

Имајући у виду обимну грађу, бројне документе и имена учесника, аутор је доиста реконструисао и четнички покрет у идејном, војничком и политичком смислу. Тиме се не оправдавају злочини. Напротив, број жртава које Жарко Јовановић помиње у књизи *Неостварени райни циљеви Драже Михаиловића*, дозвољавају читаоцу да донесе свој суд. Значајне допуна овој књизи је грађа из које се види повезаност руководства четничког покрета са Немцима, срадња појединих јединица на терену. За лаике – ове књиге су целовити приказ стања у Србији у периоду 1941-1945. године, а за будуће историчаре основа за још ненаписану синтезу историје Југославије у XX веку. Објективност аутора, одмрени искази у давању оцена и закључака само су још један квалитет који препоручује ову литературу. Она не нуди патетичне позиве на осуде и

рехабилитације, већ указује на међународни и светски контекст у коме су деловали, како четници, тако и партизани.